

Haza a magasban



ELŐADÁSOK
A SZENT ISTVÁN TÁRSULATNÁL
XV.

MÉSZÁROS ISTVÁN
Ortutay Gyula
kultuszminisztersége
és a Magyar Katolikus
Egyház

MÉSZÁROS ISTVÁN

Ortutay Gyula
kultuszminisztersége
és a Magyar Katolikus
Egyház



SZENT ISTVÁN TÁRSULAT
az Apostoli Szentszék Könyvkiadója
Budapest 2004

Sorozatszerkesztő

Farkas Olivér
és
Sarbak Gábor

© Mészáros István, 2004
© Szent István Társulat, 2004

ISBN 963 361 599 2
ISSN 1588-9491

Szent István Társulat
1053 Budapest, Kossuth Lajos utca 1.
Felelős kiadó: Dr. Rózsa Huba alelnök
Felelős kiadóvezető: Farkas Olivér igazgató

Bevezetésül – kérem – hallgassanak meg három rövid dokumentumrészletet.

Az első dátuma: 1945. március 7. Tudjuk, nemrég ért véget a főváros ostroma, a Dunántúlon még súlyos harcok folytak, amikor a Magyar Kommunista Párt legfőbb vezetősége Budapesten e napon ülést tartott. Így kezdődik a jegyzőkönyv:

„Jelen voltak: Gerő, Vas, Kossa, Kis, Kovács, Orbán, Horváth elvtársak.” Majd a jegyzőkönyvi szöveg folytatása: „A titkárság elfogadja Ortutay Gyula és Borbély Mihály titkos belépését a pártba úgy, hogy tagsági könyvüket más névre állítsák ki.”¹

A második idézet: részlet a titkos kommunista párttagokról szóló határozatból: „A titkos tagoknak pártadót és hozzájárulást kell fizetniük. Őket a karhatalmi osztály tartja nyilván, valamint azt az elvtársat is, aki a titkos párttagot tartja.”²

Végül a harmadik idézet: részlet Révai József beszédéből, amelyet a kommunista párt központi vezetőségének 1949. márciusi ülésén tartott: „Formálisan még nálunk is vannak elemei a hatalom és a vezetés megosztásának, hisz más pártok is kormányon vannak, koalíció van. De ténylegesen – elvtársak – egyedül a munkásosztály van hatalmon, és egyedül a mi pártunk vezeti az államot. Kell-e bővebben fejtegetni, hogy valóban csak formális jelentősége van

annak, hogy Dobi István és nem Rákosi elvtárs a miniszterelnök; hogy ténylegesen azokat a minisztériumokat is mi vezetjük, amelyek élén, mint pl. a földművelésügyi vagy a közoktatásügyi élén nem kommunista miniszterek állnak.”³

Ez a ténymegállapítás 1949 márciusában hangzott el, ekkor a vallás- és közoktatásügyi miniszter Ortutay Gyula volt, aki 1947. március 14-től 1950. február 24-ig töltötte be ezt a tiszteletet.⁴ Hároméves minisztersége kiemelkedő jelentőségű volt a Magyar Katolikus Egyház számára, máig tartó hatással.⁵

Hivatalviselésének megértéséhez a kulcs az elhangzott idézetekben rejlik: a kommunista párt tagjaként végezte közéleti feladatait.

Az 1910-ben Szabadkán született Ortutay politizálása 1943-ban kezdődött: ekkor lett a Kisgazdapárt tagja, nemsokára egyik vezető személyisége. 1945. március 7-én – mint kommunista párttag – azt a feladatot kapta, hogy maradjon a Kisgazdapártban, a nyilvánosság előtt mint annak egyik vezetője szerepeljen; a Kisgazdapárton belül viszont érvényesítse a kommunista pártvezetőség szándékait, utasításait.⁶

Ezután rögtön stratégiai fontosságú, magas bizalmi tisztségbe került: a Magyar Rádió elnöke lett; ide tartozott ekkor a Filmhíradó és a Magyar Távíratí Iroda is.⁷

1947

Ortutay 1947 elejéig állt e nagy politikai fontosságú hivatal élén. A Magyar Kommunista Párt vezetői erre az időpontra ütemezték be egyházpolitikai stratégiájuk új szakaszának megindítását.

A háború utáni években folyamatosan sokféle támadás érte az egyházat az államhatalom baloldali pártállású, különféle rendűrangú képviselői részéről. De 1947 elején érkezett az országos jellegű állami egyházkorlátozó intézkedések időszaka.

Ezek levezénylésére igen alkalmasnak találták Ortutayt. A hagyományos jogszokás szerint a vallás- és közoktatásügyi miniszternek katolikus vallásúnak kell lennie. Ortutay katolikus születésű, katolikus iskolázottságú, szorosán kapcsolódott az ún. „haladó”, „baloldali” katolikusok csoportjához, és Sík Sándor barátainak körébe tartozott. Ami a leglényesebb: ellentétben elődjével, Keresztúry Dezsővel, ő, Ortutay Gyula vállalta a kommunista egyházpolitikai program lebonyolítását.⁸

Ortutay Gyula kultuszminisztersége azzal kezdődött, hogy elindította az első országos állami egyházkorlátozó intézkedést. Ez pedig nem volt más, mint kísérlet a kötelező iskolai hitoktatás megszüntetésére és a fakultatív hitoktatás bevezetésére.

Nem szabad elfelejtenünk: a régi évtizedekben, 1945 után is az ország lakosságának nagyobb része – hívők, vallásilag közömbösök, szülők, papok, főpapok – elengedhetetlenek

tartotta a hittan-erkölcstan minden tanulóra kötelező iskolai oktatását.⁹ S azt se felejtjük el, hogy – túl az egyházi iskolákon – a 20. század első felében létező állami és önkormányzati iskolák legtöbbjében igen magas szintű hittan-erkölcstanoktatás folyt; kiváló hittanárok, hitoktatók működtek a világi iskolákban, különösen a középiskolákban.

Érdeemes Ortutay első miniszteri ténykedését kissé részletesebben bemutatni, mert modellértékű a kommunista párt egyházpolitikai, egyházkorlátozó stratégiájában. Lényege: azt a látszatot kell kelteni, hogy kezdeményezései nem a kommunista párt kezdeményezései, hanem maguknak a katolikusoknak a követelményei.

Tehát a kronológia: 1947. február 28-án Ortutay bejelentette a Kiszgazdapárt politikai bizottsága ülésén a fakultatív hitoktatásról szóló javaslatot,¹⁰ ezt március 5-én elfogadta a négy koalíciós párt – kiszgazdák, parasztpártiak, szociáldemokraták, kommunisták – képviselőiből álló oktatási bizottság, közösen így határozva:

„Az 1946. I. tc.-ben biztosított lelkiismereti és vallásszabadság elvének megfelelően, az iskolai vallásoktatást fakultatívvá kell tenni. Minden szülőnek meggyőződésétől és szabad elhatározásától függ, vajon gyermekét kívánja-e vallásoktatásban részesíteni vagy sem.”¹¹

A határozatot közzétették a sajtóban. Ez országos felháborodást keltett; a püspöki kar is körlevelet adott ki ellene március 12-én.¹² Ugyanakkor hatalmas sajtókampány zajlott mellette a koalíciós pártok lapjaiban.

Ortutay március 17-én kezdte gyakorlatilag miniszteri munkáját. Két nap múlva, március 19-én Szegeden középiskolások nagyszabású tüntetést rendeztek a kötelező hitoktatás mellett. Másnap egyetemisták csatlakozásával folytatódott az utcai demonstráció.¹³ Közben semmiféle rendzavarás nem történt. Mégis így írta le az eseményeket Balogh Sándor marxista felfogású történészprofesszor:

„A »Kötelező hitoktatást!« és »Hittant akarunk!« jelszavaktól hangos, valamint a »Christus vincit«-et éneklő többszáz főnyi tömeget csak komoly erőfeszítések árán sikerült jobb belátásra bírni.”¹⁴

Vajon mit jelentenek a „komoly erőfeszítés” és a „jobb belátásra bírni” kifejezések? Azt, hogy rendőrök és civil pártmunkások brutális módon megtámadták és szétverték a tüntetőket; a rendőrség számos diákot őrizetbe vett.

Ortutay legelső konkrét miniszteri teendői e tüntetéssel voltak kapcsolatosak: március 21-én miniszteri bizottság küldése Szegedre, a szegedi állami leánygimnázium három tanárának felelősségre vonása, az igazgató azonnali felfüggesztése; március 22-én leírat Szegedre: megrovás a tankerületnek, szülői értekezletek összehívásának elrendelése.¹⁵

Részlet a Szegeden 1947. március 21-én kelt, Janson Vilmos tankerületi főigazgató által aláírt, „Dobos László szegedi állami leánygimnáziumi igazgató felfüggesztése” tárgyú végzésből:

Az igazgató ellen „a szegedi diáktüntetésekkel kapcsolatban Szegedre kiszállt miniszteri bizottság szóbeli utasítására a fegyelmi eljárást elrendelem és (öt állásból) azonnali hatállyal felfüggesztem. . . Beismerte, hogy a folyó hó 19-én elindított szegedi diáktüntetésről azt megelőzően tudomással bírt s arra az engedélyt a tőle kérő diáklányoknak megadta. Az előadottak alapján az igazgató alaposan gyanúsítható azzal, hogy a »hivatalos hatalommal való visszaélés« fegyelmi jogi legsúlyosabb szolgálati vétség tényálladási elemeit elkövette, ezért a rendelkező részben felhozott módon kellett határoznom.”

Március 22-i kelettel a tankerületi főigazgató az illetékessége alá tartozó összes szegedi iskola igazgatóságának írásban megküldte a miniszter telefonon küldött üzenetét:

„A szegedi diáktüntetéssel kapcsolatban kiküldött fegyelmi bizottság jelentéséből megállapítottam, hogy a szegedi középiskolák igazgatói és tanári testülete nem tanúsított kellő erélyt és határozottságot a diáktüntetések megakadályozásában. . . feltétlenül elítélendő határozatlan magatartásukért nagyfokú rosszállásomat fejezem ki.”¹⁶

Ortutay március 25-én tartotta első miniszteri rádióbeszédét. Ebben többek között egy Sztálin-idézet nyomán bizonygatta a fakultatív hitoktatás haladó voltát; az ellene tüntetőket a demokrácia ellenségeinek tüntette fel. Hangoztatta:

„A magyar demokrácia nem tűrheti el, hogy bármilyen ürüggyel a jobboldal újra szervezkedjék és a demokrácia ellen felvonultasson lappangó jobboldali erőket” azaz fasisztákat.¹⁷

Április 2-án Hamvas Endre csanádi püspök levelet írt Ortutaynak a lefogottak érdekében. Részlete:

„Az ablakomból láttam, hogyan támadott meg egy csoport munkás egy csendben, fegyelmezetten vonuló diákmenetet. Láttam, mint ütötték-verték az ifjakat, kiknek egy része szétszaladt, egy része védekezett és bizonyára visszaiütt. Ez ok lett az internálásra. . . De a jogtalan beavatkozók, a támadók közül senki ellen eljárás nem indult! Kérdezem, hol itt a demokrácia, hol itt a jog és az igazság, amelyben egyik résznek mindent szabad, a másikat pedig megsemmisítik?”¹⁸

Az Országos Köznevelési Tanács ügyvezető igazgatója volt ekkor Sík Sándor, aki április 15-én levelet írt Ortutaynak: nem teheti magáévá a miniszter egyházkorlátozó programját, ezért lemond igazgatói tisztéről.

„Elhatározásom végleges – írta. Ez természetesen nem jelenti, hogy ne állnék rendelkezésére, ha beszélni akar velem; azt sem, hogy baráti érzéseim változnának. De meg fogja érteni, milyen fájdalmas számomra, hogy éppen maga – aki oly közel áll a lelkemhez – vállalkozik ennek a feladatnak a végrehajtására, amely hitem szerint az országra is, a demokráciára is, de Magára is csak szerencsétlen következményekkel járhat. . .”¹⁹

Mindszenty – a püspöki kar nevében – több levelet írt hitoktatás ügyben Nagy Ferenc miniszterelnökhöz. Egyik részlete: „Az egyház nem egyszerűen az állammal áll szemben, hanem a marxista pártokon keresztül a kinyilatkoztatással éles ellentétben álló történelmi materializmussal.”²⁰

Hogyan tükröződött ez a hitoktatásvita a Moszkvába küldött jelentésekben?

Részlet Rákosi Mátyás 1947. április 5-én kelt leveléből, amelyet Alekszej Kuznyecovnak, a szovjet kommunista pártközpont kelet-európai felügyeleti főnökének küldött Moszkvába:

„Azt állítják rólunk, kommunistákról, hogy ezt az ügyet mi kényszerítettük rá a kispapokra, hogy kultúrharcot idézhessünk elő. Pedig a fakultatív vallásoktatás kérdését a Kispapárt tűzte napirendre. . . A fakultatív vallásoktatást mi Nagy Ferencsel (= a Kispapárt elnökével) és pártjával akarjuk bevezettetni, ezért kénytelenek vagyunk felfüggeszteni az ellene irányuló közvetlen támadásokat mindaddig, amíg ebben a kérdésben következetes marad. Ha kiderülne, hogy e téren kettős játékot játszik, akkor könyörtelenül leleplezzük: ő kezdeményezte a fakultatív vallásoktatás napirendre tűzését, s ezzel rá hárítjuk a felelősséget ezért az előkészítetlen lépésért. Ugyanakkor követelni fogjuk, hogy vegyék le a napirendről ezt az egyelőre még el nem dönthető, s az újjáépítést zavaró kérdést.”

G. V. Szviridov, a budapesti Szövetséges Ellenőrző Bizottság elnökének véleményét V. Korotkevics jelentette Moszkvába: „Most a legélesebben felvetődő kérdés a fakultatív iskolai hitoktatás bevezetése. A cél az, hogy az egyházat megfosszák egy fontos pozíciójától és az ifjúság nevelésében érvényesülő túlsúlyától.” Más jelentésekből az is kiderül, hogy a magyar kommunista pártvezetők e vitával egy további célt is el akartak érni: az eddig keresztény szellemű pártként politizáló

ló Kispapárt és a magyar katolikus egyházi vezetők szembeállítását.

Részlet V. M. Molotov és Rákosi Mátyás 1947. április 29-én Moszkvában történt beszélgetéséből:

„Most nyíltan ki akarjuk jelteni: mi, kommunisták, elővehettük volna ezt a kérdést (= a fakultatív hitoktatás bevezetését) 1945-ben, s akkor gyorsabban megoldhattuk volna, de 1945-ben ezt a Kispapárt nélkül nem akartuk megtenni. Most az egész ügyet a Kispapárt ellen akarjuk fordítani. Kezünkben vannak azoknak a pártközi tanácskozásoknak a jegyzőkönyvei, amelyekben a Kispapárt vezetői felvetették a fakultatív hitoktatás kérdését. Nyíltan ki akarjuk jelteni, hogy a fakultatív hitoktatás kérdését most felvetni – amikor az országot a népgazdaság fejlesztésének hároméves terve foglalkoztatja – még hozzá az egyházzal történt egyeztetés nélkül [!], legalábbis felelőtlenség.”²¹

Itthon az országos felháborodás vihara nem ült el; időközben a kultuszminisztériumban elkészült a fakultatív hitoktatás bevezetésére vonatkozó törvényszöveg tervezete.²⁰ Majd az ügy hirtelen lezárult: Ortutay visszavonta javaslatát és maradt a kötelező iskolai hitoktatás.

A kommunista pártfőtitkár, Rákosi Mátyás május 9-i angyalföldi beszédében – a moszkvaiaknak már elárult – furcsa dialektikával elmarasztalta a kispapártiakat. „Helyteleníti és elítéli azt a hanyag és felelőtlen módot, amellyel a fakultatív hitoktatás ügyét a Kispapárt napirendre tűzte.” S így folytatta: „A magyar nép mindenki által elismert sikerei ellenére még mindig száz sebből vér-

zik. Ezért kerülni kell az olyan kérdések felvetését, amelyek újabb nyugtalanság vagy viszály magvát hintenék el.”²³

A kommunista párt tehát teljesen ártatlan ebben az ügyben. Pedig Rákosi Mátyás tudta a legjobban, hogy Ortutay a kommunista párt intenciói szerint tette azt, amit tett. Az ország lakóinak tesztelése ez ügyben negatív eredményt hozott.

Ortutay első egyházkorlátozó intézkedése tehát kudarccal végződött. Jól érzékelhető, hogy az egyházkorlátozó stratégiának ez az első fázisa a magyar iskolás ifjúság egészére vonatkozott (hiszen mindenkinek kötelező volt a hittan). A fakultatív hitoktatás bevezetésétől azt várták, hogy a fiatalok egy része kikerül az egyházi-vallási hatások alól.

Ugyanerre – az ifjúság egészére – vonatkozott az 1947-i egyházkorlátozó stratégia másik két programpontja is.

Ortutay és a baloldali pártok képviselői kezdeményezték az egységes állami tankönyvek használatát az alsó- és középszintű iskolákban, az egyházi iskolákban is. (Állami tankönyvek eddig nem léteztek, az egyes egyházak saját iskoláik számára saját tankönyveket adtak ki.) A határozat: „A nemzeti nevelés és oktatás egységes demokratikus szellemének biztosítása érdekében az általános, közép- és középfokú szakiskolákban egységes állami tankönyvek szükségesek, amelyeknek kiadása az állam feladata és kizárólagos joga.”²⁴ A minisztériumban már 1947 áprilisában elkészült a törvénytervezet szövege az egységes állami tan-

könyvek használatának mindegyik hazai iskolába 1947 szeptemberében történő bevezetéséről.²⁵

De ezt a tervet sem sikerült megvalósítani a májusban–júniusban az egyházak képviselőivel tartott megbeszélések során. Pedig olyan minisztériumi javaslat is komolyan felmerült, hogy az egységes tankönyvek mellé az egyházi iskolák mellékeljenek kiegészítő füzetet. Így ez a vita is lecsengett: Ortutay Gyula számára eredmény nélkül.

1947 őszére maradt a harmadik feladat: a még megbagyott katolikus egyesületek betiltása, vagyis elvétele. Ismét hangsúlyozni kell: az állami, önkormányzati iskolákban mindig nagy szerepük volt a katolikus ifjúsági egyesületeknek, szervezeteknek, illetőleg a katolikus civil tanárok és tanítók egyesületeinek. A megszüntetés két hulláma már korábban lefutott: egyrészt 1945 tavaszán, majd 1946 júliusában Rajk László belügyminiszter tiltotta be a katolikus (és más) egyesületeket. Ezt fejezték be most 1947 őszén. A feloszlítás oka sohasem vallási természetű volt, hanem aktuálpolitikai jellegű: a háború előtti állítólagos anti-demokratikus, szocialista-kommunistaellenes, náci-nyilas szellemű, fasiszta működés, illetve annak feltételezett továbbfolytatási szándéka.

Érdekes dokumentuma ennek az 1947. szeptember 28-án kézbesített irat a *Katolikus Középiskolai Tanáregyesület* betiltásáról.²⁶ Ez az

1907-től működő egyesület igen fontos szerepet töltött be a hazai katolikus világi pedagógusok közösségé szervezésében, továbbképzésében, érdekvédelmében. Fenntartotta a budapesti *Szent Gellért Kollégiumot* a tagok budapesti felsőoktatásban részt vevő gyermekei számára. Pedagógiai könyvsorozatok kiadása mellett megjelentette a magas szakmai színvonalú *Magyar Középiskola* című folyóiratot, valamint a gimnazista diákok és tanáraik számára szerkesztett *Juventus* című latin nyelvű lapot.

A belügyminisztérium államtitkárának leiratában ez olvasható: a Katolikus Középiskolai Tanáregyesületet „az 525/1945. M. E. sz. rendelettel kihirdetett Fegyverszüneti Egyezmény 15. pontjára való hivatkozással az 529/1945. M. E. sz. rendeletben foglalt jogaimnál fogva feloszlatom.” Indoklás: „a vizsgálatot lefolytató hatóság az egyesület helyiségeiben nagy mennyiségű fasiszta sajtóterméket talált”. „Az egyesület *Magyar Középiskola* című folyóiratának 1944. évi számaiban az Egyesült Nemzetek egyike elleni propaganda és az ellenforradalmat dicsőítő cikkek jelentek meg; latin nyelvű *Juventus* című folyóiratának 1941–1944-ig megjelent füzetekben pedig az Egyesült Nemzetek egyike elleni cikkek és képek találhatók. Nyilvánvaló tehát, hogy az egyesület alapszabályaival ellentétben politikai tevékenységet is fejtett ki, mégpedig olyan irányban, mely a Németország oldalán való háborúba lépést és a fasizmus melletti állásfoglalást jelentette.”

(Érdeemes ma elolvasni ezeket az inkriminált cikkeket: mit jelentett annak idején tar-

talmuk „fasiszta”-nak értékelése! Külön érdekesség a *Juventus* megítélése: a 10. század végétől létező magyarországi latin irodalomnak ez a 20. századi darabja „fasiszta”! A második világháború után a szocialista országokban megsemmisített „fasiszta” sajtótermékek között alighanem csupán ez az egyetlen latin nyelvű nyomtatvány található.)

De figyelemreméltó az 1947-es belügyminiszteri leirat e rendelkezéspárja is: „*Felhívom Polgármester Urat és a Magyar Államrendőrség Budapesti Főkapitányságának vezetőjét, hogy a feloszlott egyesületet a nyilvántartásból törölje. Felhívom a Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztálya vezetőjét, hogy a Katolikus Középiskolai Tanáregyesületet a nyilvántartásába vegye fel.*”

Az 1947 késő nyári országgyűlési képviselőválasztások nyomán szeptember 24-én új kormány kezdte működését. Ebbe a Kisgazdapárt vezetősége, illetve közép- és jobbszárnya nem akarta Ortutayt továbbra is a vallás- és közoktatásügyi miniszteri tisztségre jelölni. E szándék végrehajtását azonban megakadályozták a Magyar Kommunista Párt vezetői, főként Rákosi, akik újra kieroszakolták Ortutay miniszteri kinevezését.²⁷

1948

1948. január 10-én a Magyar Kommunista Párt országos funkcionárius-értekezletén Rákosi Mátyás főtitkár bejelentette: „*A demokrácia ez évi feladatai között ott van az egyház és a népi köztársaság viszonyának rendezése. Meg kell szüntetni azt a tarthatatlan állapotot, hogy a magyar nép ellenségeinek zöme az egyházak, elsősorban a római katolikus egyház palástja mögé búvik. . .*”²⁸ Ezt – „*az állam és egyház viszonyának rendezését*”²⁹ – a kommunista pártok nemzetközi központja, a Kominform is sürgette, meggyorsítandó „a szocializmus alapjainak lerakását”.

E program érdekében kellett megvalósítani az „*egységes iskola, egységes nevelés*” célkitűzést. Tehát napirendre került *az egyházi iskolák államosítása*.

Miből állt ekkor, 1948 tavaszán a magyarországi katolikus iskolarendszer?

Óvodából katolikus volt: 193. Ez az összes hazai óvoda 15%-a.

Általános és elemi iskolából katolikus: 2885. Ez 41%.

Polgári iskolából katolikus: 86. Ez 24%.

Gimnáziumból katolikus: 48. Ez 27%.

Ipari, kereskedelmi, mezőgazdasági középiskolából katolikus: 22. Ez 17%.

Tanító-, tanítónő- és óvónőképző intézetből katolikus: 35. Ez 56%.

Továbbá az egri *jogakadémia*, valamint mintegy 200 kisebb-nagyobb konviktus, nevelőotthon, kollégium, árvaház stb.³⁰

Látható: *maga a rendszer jó*, megfelelő; minden szükséges iskolatípus szerepel benne, kellően egymásra épülve, átjárhatóan.

Az egyes iskolák *színvonala* természetesen helytől, időtől függően különbözött: voltak kiválóak, közepesek, gyengék mindegyik iskolatípusban.

Ugyanakkor az is kétségtelen, hogy ez a két világháború közötti magyar katolikus iskolarendszer *számos problémával* küzdött. Ezek közül most csupán egyet emelek ki: *ez a katolikus alsósintű oktatás állapota*.

Nézzük először e népiskolák *profilját*.

Az 1936/37-i statisztika szerint – amely jól tükrözi az azt megelőző évtizedek s az azt követő évek állapotát – e tanévben Magyarországon összesen 2987 *katolikus népiskola* működött. A népiskola ekkor *hatosztályos* volt, 6–12 évesek számára.

A 2987 katolikus népiskolából 1270-ben *egyetlen tanító* tanította mind a hat osztályt,

két tanító tanította a hat osztályt 841 katolikus népiskolában,

három, négy vagy öt tanító tanított 693-ban,

míg 183 katolikus népiskolában *mindegyik osztály élén külön tanító* állt.

Százalékokban: egytanítós volt az összes katolikus népiskola 42%-a; kéttanítós 28%-a; három-, négy- vagy öttanítós 23%-a; hattanítós 6%-a.³¹

Az 1940. évi XX. törvény *nyolcosztályossá* tette a népiskolát a hat helyett.³² Be kellett íratni tehát a 13–14 éveseket is. De a tanítók és a tantermek száma nem gyarapodott; itt volt a háború, sok tanítót behívtak katonának.

Van vélemény, hogy az 1-2 tanítós népiskola milyen otthonos, családias, barátságos. Ez igaz lehet, de csak akkor, ha az egész iskola tanulóinak összlétszáma nem haladja meg tanítónként a 30-at, legföljebb 40-et. Ennél többet lehetetlen ily módon *eredményesen* – ismétlem: *eredményesen* – tanítani.

A tanítók és a tantermek számának emelésére már az 1930-as években *szükség lett volna* a katolikus népiskolákban, de erre nem került sor.

A háború után, 1945 augusztusában miniszterelnöki rendelet létrehozta *az általános iskolát* a korábbi népiskola helyébe: ennek alsó tagozatán tanítók, felső tagozatán szaktanárok tanítanak.³³

S ebből óriási gond adódott: *több mint kétezer egy-kéttanítós népiskolájából a Magyar Katolikus Egyház, a maga erejéből képtelen lett volna általános iskolát kifejleszteni.*

Egy másik, ezzel kapcsolatos probléma: a katolikus népiskolák *fenntartási módja* is modernizálásra szorult.

Ki tartotta fenn a katolikus népiskolák épületét? A helyi egyházközség meg a kegyúr. Ki fizette a tanítót? Egyrészt természetbeni járandóságot kapott az egyházközségtől (lakás, kert, föld), másrészt volt készpénzfizetése is, mégpedig nem más, mint az állami

költségvetésből kiutalt úgynevezett államsegély. *A falusi katolikus tanítók jövedelmének 70-80-90%-át az államsegély alkotta.*

Ebből eredt a katolikus népiskolák harmadik problémája: tanítóinak jövedelme *alacsonyabb volt* az állami, önkormányzati népiskolákban tanítókénál. S ez sok súlyos feszültség forrása volt.

Tehát a második világháború után igen alapos, szinte *teljes szervezeti-szerkezeti átalakításra volt szükség a katolikus népiskolák tekintetében, ha a 20. század második felében azt elfogadható működésben akarták tartani.* Ami nyilván hatalmas anyagi ráfordítást igényelt.³⁴

Térjünk vissza *1948 januárjára.* Ekkor Rákosi, Révai s más baloldali politikusok beszédeikben már célozgattak az iskolaállamosításra. De *egyetlen hivatalos állami szerv nem kereste meg a püspöki kart, hogy üljenek le erről tárgyalni,* jóllehet a fennálló helyzetben az államosítással az állam akart nagyszabású változást végrehajtani, tehát *a miniszternek kellett volna kezdeményezni a tárgyalásokat.* Meghívás azonban nem érkezett.

Ortutay mint miniszter 1948. február 14-én – egy évet késve – bemutatkozó látogatást tett Mindszentynél Esztergomban (a hagyományos szokás szerint), amit a bíboros – ő sem siette el – március 20-án viszonzott a minisztériumban.³⁵ Furcsa, hogy Ortutay egyik találkozáskor sem hozta szóba a már eldöntött iskolaállamosítást. És tárgyalásra szóló meghívó ezután sem érkezett Esztergomba.

Végül – tárgyalás helyett – *Ortutay kész helyzet elé állította a püspöki kart*, az ismert stratégiát alkalmazva. A Kisgazdapárt 1948. április 17–18-án tartott nagyválasztmányán tartott beszédében már erőteljesen érzékeltette az egyházi iskolák államosításának szükségességét.³⁶ Május 9-én adta ki pártprogramját a korábbi kommunista és szociáldemokrata pártból egyesült Magyar Dolgozók Pártja: ebben már *sürgősen megoldandó feladatként* szerepeltették Rákosiék az egyházi iskolák államosítását.³⁷

Ennek megfelelően május 15-én Ortutay sajtóértekezletet tartott s bejelentette: *az országgyűlés államosítani fogja az egyházi iskolákat; s közzétette, hogy a püspöki kar képviselőit tárgyalásra hívja a minisztériumba 1948. május 24-ére, délelőtt 10 órára.*³⁸

A püspöki kar válasza: *előbb vonják vissza a törvényjavaslatot, s majd akkor üljenek le tárgyalni, a püspöki kar kész erre.*³⁹ A kérést azonban Ortutayék nem voltak hajlandók teljesíteni, hanem még nagyobb erővel folytatták az iskolaállamosítás melletti hatalmas kampányt az egész országban. Ennek során a rendőrség le tartóztatta dr. Tóth Miklós ügyvédet, a Katolikus Szülők Szövetségének elnökét.⁴⁰

Ekkor, 1948 májusának végén, ebben az Ortutayék (Rákosiék) által hatalmi pozícióból diktált kész helyzetben *vajon miről tárgyalhatott volna a két fél*, az államosítás közeli bekövetkezésének biztos tudatában?

A püspöki kar előtt *alternatíva* állt: vagy ellenkezés nélkül elfogadja iskolái elvételét, mintegy *önként felajánlja* jogosan fenntartott hatalmas iskolarendszerét; vagy pedig *deklarálja, hogy nem kívánja intézményei államosítását*, ezek elvételét az államhatalom erőszakos, jogtalan, törvénytörő cselekményének tekintti. Ha a püspöki kar elfogadja a sajátjából nagylelkűen visszaajándékozott néhány iskolát, *akkor törvényesnek tekinti a teljes katolikus iskolarendszer jogtalan elkönfiskálását.*

(Később, az állami és egyházi vezetők 1950 nyarán tartott tárgyalásain Rákosi felajánlotta néhány egykori katolikus iskola visszaadását. A püspöki kar részéről tárgyaló Grósz és Czapik érsekek eleinte nem kívánták ezeket elfogadni. Végül Rákosi rábeszélése győzött.⁴¹)

Ortutay miniszter az iskolaállamosítási kampány során kísérletet tett arra is, hogy *megkörtölyözze a gimnáziumokat fenntartó férfiszervezetek vezetőit, hogy – megkerülve a püspöki kart – közvetlenül vele tárgyaljanak.* Erre többször is küldött nekik meghívást, azt a reményt keltve bennük, hogy továbbra is megtarthatják saját, addig tulajdonukban levő gimnáziumaikat.⁴² De a miniszter igyekezete nem bizonyult eredményesnek.

Sík Sándor piarista rendfőnök az *Új Ember* június 13-i számában nyilatkozatot közölt: „... a magyar piaristák egy szívvel-lélekkel állnak a Magyar Katolikus Egyház Isten rendelte vezetői: prímása

és püspökei mögött és a legteljesebb szolidaritással valamennyi magyar férfi és női tanítórend mellett” – írta.

Az országgyűlés többsége 1948. június 16-án megszavazta az egyházi iskolák államosításáról szóló törvényt.⁴³ Később, visszatekintve, ezt írta Ortutay: „Az iskolaállamosítás politikai-eszmei harcai 1947–1948 legjelentősebb politikai eseményei közé tartoznak, s az ipar és a bankok államosítása után – s a mezőgazdaság szocialista átszervezése előtt – szervesen beletartoztak a szocialista Magyarország felépítésének munkájába.”⁴⁴

S büszkén számolt be 1948. október 29-én a Kisgazdapárt balatonkenesei vezetőségi értekezletén arról, hogy miért kellett államosítani az iskolákat: „Az iskolaiügy elsőrendű politikai és hatalmi ügy. Az iskolaiügyön keresztül az állami apparátusnak módja van bármiféle eszmét begyakoroltatni, beidegeztetni” az emberekben, a tömegekben. . .⁴⁵

Félelmetes szerep ez az iskola számára egy diktatórikus államban, nem sokkal Hitler birodalmának pusztulása után. Ennek volt akadálya az egyházi iskolarendszer. Ezért kellett megsemmisíteni.

A kommunista egyházkorlátozó program 1948-ra még két fontos tételt tartalmazott.

Az egyik: az iskolai ifjúsági egyesületek monopóliumának megteremtése. 1948. október 4-én Mindszenty levelet írt Ortutay miniszternek: ebben egy friss pártbrosúrából a következőt idézte: „Az általános iskola tanulója egyedül az úttörőmozgalomnak lehet tagja. Az úttörőmozgalom az

általános iskola szerves része, az iskolai nevelést megszépíti és pótolja hiányait.” Ez állt a broszúrában. „Kérem e hír cáfolatát – írta a bíboros –, mert a törvényben biztosított vallásszabadság súlyos sérelme jelentkezik benne.”⁴⁶

Megjelent tehát az úttörőszervezet az általános iskolákban, mint a szocialista nevelés kvázi kötelező eszköze, kihagyhatatlan része. De megvolt ekkor már a DISZ, illetve a KISZ elődje is: megalakult a Diákszövetség, a középiskolai tanulók egységes szervezete, amely a miniszter rendelete szerint az egyedüli diákönkormányzati szerv a középiskolákban.⁴⁷

S a másik, 1948-ra ütemezett egyházkorlátozási programpontra: el kell távolítani érseki székből Mindszenty bíborost. Számos adatunk van arra, hogy Mindszenty sorsának ekkori alakításában Ortutay is részt vett. Érdeemes felfigyelnünk arra az apró információra is, amely Shvoy Lajos székesfehérvári püspök önéletrajzában olvasható: „1948-ban a kommunista pártvezetésben Mindszenty likvidálására egy ötös bizottságot választottak, Révai József, Gerő Ernő, Ortutay Gyula, Farkas Mihály és Boldizsár Iván személyében” – írta Shvoy püspök.⁴⁸

1949

Az egyházkorlátozás pártstratégiájának harmadik nagy szakasza 1949-ben zajlott le: ez a felsőoktatásra, valamint a tudományos életre vonatkozott.

Mindjárt az év elején, a január 7-i kormányrendelet s a január 24-én kiadott miniszteri rendelet alapján ment végbe a *hazai egyetemek és főiskolák szocialista reformja*, gyökeres átszervezése. Ennek nyomán igen sok európai hírű neves professzort fosztottak meg katedrájától ideológiai-politikai okokból.⁴⁹

Ugyanez történt a *Magyar Tudományos Akadémián* is: 1949 májusában kelt az MTA elnökségének határozata, amely jelentős számú, kiemelkedően tekintélyes tudós akadémiai tagságát függesztette fel: „tanácskozó tag”-gá minősítve, lényegében kizárta őket az akadémikusok testületéből. Amelyet azután számtalan esetben a munkalehetőségtől, a tudományos tevékenységtől, illetve a személyes szabadságtól való megfosztás, kitelepítés követett.⁵⁰

A Kisgazdapárt színeiben tevékenykedő Ortutay Gyula miniszter 1949 szeptemberében különösen gazdag eredményt produkált a Magyar Dolgozók Pártja – azaz a kommunista párt – programjának reá eső részének megvalósításában.

Az 1949/50-es tanév első napjaiban az iskolákba kerültek az első „szocialista” tananyagú új

tankönyvek, az összes korábbi tankönyvet lecserélve. „Ezek az új tankönyvek – hangoztatta Ortutay – modern természettudományos szemléletre, szocialista hazafiságra fogják tanítani az ifjúságot, az élenjáró tudomány, a marxizmus–leninizmus szellemében. Visszatükrözik eddig elért hatalmas politikai és gazdasági eredményeinket, megmutatják a Szovjetunióhoz való viszonyunkat, a hűséget, a hálát és szeretetet, amelyet az egész dolgozó nép érez a felszabadító Szovjetunió és bölcs vezetője, Sztálin iránt.”⁵¹

Ami 1947-ben nem sikerült, most Ortutay – az Elnöki Tanács 5. számú törvényerejű rendeletével – 1949. szeptember 1-jétől megszüntette a kötelező iskolai bitoktatást és bevezette a fakultatív bitoktatást.⁵²

Ugyancsak 1949 szeptemberétől kötelező tantárgy a középiskolában és az általános iskolai felső tagozaton az orosz nyelv.⁵³

S 1949. október 22-én kiadott miniszteri rendelet intézkedett egy új iskolai ellenőrző tisztség létesítéséről: ezután az *iskolafelügyelők* – későbbi nevük: *általános felügyelők* – végzik az általános és középiskolában a politikai, ideológiai, világnézeti nevelés ellenőrzését. Ilyen tisztség eddig nem létezett. Szabályzatukból egyetlen bekezdés:

„Az így megszervezett általános felügyeleti rendszeren keresztül lépést teszünk abba az irányba, hogy iskoláinkban a kommunista erkölcs szellemében, a marxizmus–lenini világszemlélet alapján alapos tárgyi tudással rendelkező szocialista állampolgárrá neveljük ifjúságunkat.”⁵⁴

Tanulóikon keresztül erőteljes ideológiai-politikai-világnézeti hatást igyekezzen kifejteni *a szülők*re a szocialista iskola – a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium szándékai szerint. Ennek szolgálatában álltak a mind-egyik iskola mellett megszervezett *szülői munkaközösségek*. Ezek működését Ortutay először 1948 szeptemberében kiadott rendelete írta elő; majd ennek sikertelensége után az 1949 szeptemberében megújított, már erőteljesebb utasítása erősítette meg.

1949 őszén indultak meg országszerte a *Szülők Iskolája* előadásorozatai. Ennek első előadását Miskolcon maga a miniszter tartotta „*A szülők iskolái*” címmel.⁵⁵

Beszéde egyik részében az államosítás előtti iskolákat kritizálta. „*A régi iskolában alig fordítottak komoly gondot a természettudományos képzésre. A természettudományi tárgyak háttérbe szorultak, kis óraszámmal; a középiskolák jellege sem kedvezett ezeknek a tárgyaknak. Emellett iskoláink oktatási rendjében javában burjánzott mindenfajta miszticizmus, a természet igazi erőinek elkendőzése, a világ materialista megismertetése helyett áligazságokon épülő úgynevezett idealizmus, ami az igazi eszményiségtől távol állott s csak arra volt jó, hogy az uralkodó osztály hatalmi helyzetének, tekintélyének igazolást adjon, földöntúli méreteken. . .*”

Egy másik rész politikai eligazítás volt: „*Tudniok kell a szülőknek is, hogy az annyi fronton megvert reakció nem nyugszik. A hitleristák veresége után hazánkban is új szövetségesek után nézett. Nagy Ferencről, Mindszentyről kezdve Rajk bandájáig sok*

eszközt kipróbált már. Mindig biába. Azért is szeretné megvetni a lábát olyan területen, ahol a múlt iskolázásának bűnei következtében még kevés az okos világosság. . . Ezt a félhomályt, ezeket a sötét zegzugokat segít kitisztítani a természettudományos oktatás. Ezen a téren mi, iskoláink segítségére sietünk, de szükséges, hogy a szülők se maradjanak le gyermekeiktől. . .”

A kommunista párt vezetői és tagjai az egész országot igyekeztek mozgósítani 1949. december 21-ére, Sztálin 70. születésnapjára. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium hivatalos pedagógiai-közoktatáspolitikai szaklapjában, a *Köznevelésben* a Magyar Népköztársaság nevelésügyének legfőbb intézője és felelőse – a kultuszminiszter – ezzel a címmel írt terjedelmes vezércikket: „*Sztálin, a legnagyobb nevelő*”.⁵⁶

Meglepő, hogy a nagy műveltségű Ortutay, az azóta megszűnt Kisgazdapárt vezető művelődéspolitikusa, a valamikori piarista diák, az egykori „haladó” katolikus, régebben s ekkor is Sík Sándor barátja, hogyan tudott leírni és közreadni ilyen szövegeket, éppen a *nevelés, főként a jellemnevelés* vonatkozásában:

„*Ha ifjúságunkban a mi pedagógusaink a sztálini jellem, a sztálini akarat és hűség, a sztálini teremtő erő iránti forró szeretet és tisztelet érzését felkeltik – s ez bizonyára így is lesz –, az egész magyar jövő számára nagy nevelői és erkölcsi munkát végeznek. Ha ezt megtették, ha a sztálini jellem tanításai szerint nevelnek, a legnagyobb nevelői munkát végzik el. Ha növendékeinket a sztálini jellem példája formálja – gondoljanak*

csak Rákosi Mátyás alakjára, Sztálin legjobb, legnagyobb magyar tanítványára! –, az új magyar ifjúság méltó harcostársa, méltó szövetségese lesz a jobb, az igazságos, a szabad világért folytatott harcban a Szovjetunióknak. . . Úgy tekint a magyar ifjúság is, úgy tekintenek a magyar nevelők is a világ népeinek legnagyobb nevelőjére, Sztálinra, mint a szabadságra, a testvériségre – a fényre.”

1950

Ortutay Gyula 1950-ben már csak rövid időt töltött a miniszteri bársonyszékben, mégis igen fontos szerepe volt 1950 tragikus eseményében: *a szerzetesek elhurcolásának, három hónapos internálásának, majd szétszórásának előkészítésében.*

A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1949 őszén igen terjedelmes kimutatással rendelkezett az országban élő férfi és női szerzetesek létszámáról és tartózkodási helyéről, mintegy 12 000 személy erre vonatkozó adatait feldolgozva, a legkisebb helyen, a legtávolabb élőket is számon tartva és feltüntetve. Ezt a hatalmas anyagot juttatta el 1949. november 19-én Vas Zoltánhoz, aki ebben az időben a Gazdasági Főtanács vezetője volt, miniszteri rangban. Ortutay a következő levelet mellékelte hozzá:

„Mellékelten eljuttatom kimutatásunkat legpontosabb részletezéssel a szerzetesekről, apácákról, városok és rendházak szerinti csoportosításban. Feltüntetjük a szerzetesek számát is, hogy a Ti munkátokat ez a kimutatás

megkönnyítse. Bizonyára Te éppúgy megdöbben, mint én a számadatok nagyságától.”

Vas Zoltán november 21-én a következő kézírásos megjegyzéssel küldte tovább Rákosi Mátyás pártfőtitkár-miniszterelnökhelyettesnek:

„Rákosi elvtárs! Komoly ellenforradalmi »párt-szervezet«! Egy sor helyen meg kellene kezdeni a tervszerű összelakoltatást, különösen Budapesten.”⁵⁷

Rákosi november 22-én ezt írta a levél tetejére: „Nyilvántartani”, tudniillik a terjedelmes kimutatást. Rendben nyilvántartották Rákosi Mátyás irattárában, s nyilván felhasználták 1950 júniusában.

Summa

E rövid és vázlatos eseménytörténet alapján vajon *hogyan összegezhető Ortutay Gyula kultuszministersége a Magyar Katolikus Egyház története szempontjából?* Rövid három év, mégis alapvetően befolyásolta, megváltoztatta a Magyar Katolikus Egyház helyzetét a 20. század második felében. Ennek legfőbb vonatkozásait pontokba szedve a magam számára így foglaltam össze:

1. Ami a legszembeütőbb: *Ortutay ministersége erőszakkal megfosztotta az Egyházat a katolikus hitre nevelés, a keresztény művelődés, az európai kultúra alapintézményeitől, s kialakította a negyven éven át, egészen 1990-ig tartó állapot meghatározó, szinte teljesen változatlan kereteit, le-*

hetőségeit. Jól látható: 1947–1950 között lényegében minden elkészült, amire a következő 40 évben e tekintetben szükségük volt.

Két dolgot azonban meg kell jegyeznünk.

Az egyik: kétségtelen, hogy a kötelező iskolai hitoktatás jogosságát akkortájt nyugati országokban is vitatták, s már nem volt sokáig tartható. De Ortutayék a fakultatív hitoktatás elé is hatalmas akadályokat gördítettek, szinte lehetlenné tették. Jól ismerjük ennek valódi körülményeit.

A másik: azt el kell ismerni, hogy a mintegy kétezer egy-két tanítós falusi katolikus népiskola államosításával nagy terhet vettek le az Egyház válláról. Többek között éppen erről kellett volna tárgyalnia Ortutaynak a püspöki karral 1948 elején, a törvényjavaslat beterjesztése előtt.

2. Egyértelműen káros volt Ortutay tevékenysége az állami iskolamonopólium erőszakos megteremtésével. Ez egy liberális vagy konzervatív vagy polgári vagy kimondottan keresztény szellemiségű állam tekintetében is káros, de egy diktatórikus állam esetében ez szinte végzetes, hiszen az iskolarendszer az uralkodó párt hatalmi-aktuálpolitikai eszköze lett. Az állami iskolamonopólium a totális rendszerek sajátja.

3. Egyértelműen káros volt a materialista világnézet erőszakos terjesztése az iskolarendszer segítségével az óvodától az egyetemi tanulmányok végéig; ugyanakkor a vallásos világnézet erőszakos visszaszorítása az iskolarendszer segítségével.

4. Káros volt az is, hogy az úgynevezett szocialista tantervek, tankönyvek által nyújtott tananyag egy torz műveltség alapjait nyújtotta a tanulóknak. Valós, hiteles anyagrészek mellett a tananyag rengeteg tudománytalan, hamis, hiteltelen részt tartalmazott; a hiteles tények is sok esetben félrevezető magyarázatot kaptak. És ugyanígy, vagy talán még inkább káros volt, hogy a tananyagban rengeteg szükséges ismeret *nem volt benne*; így sok nélkülözhetetlen művelődési anyagtól, fontos kulturális tájékozottságtól megfosztották a tanulókat.

5. Káros volt annak a hamis állításnak a súlykolása tanulóba, pedagógusokba, szülőkbe, hogy *ekkor Magyarországon teljes a vallásszabadság*. Templomba valóban az járt, aki akart; hitoktatásra is az járt, aki akart; ugyanakkor egyrészt hatalmas propaganda és agitáció folyt a templomba járás ellen, másrészt aki templomba, hittanra járt, az hátrányos helyzetbe került, különféleképpen diszkriminálták őket, másodrendű, harmadrendű állampolgár lett.

6. Ortutay Gyula minisztersége alatt kezdődött a *kettős nevelés* káros gyakorlata: a szülők, a pedagógusok és a tanulók közötti elmentések – pedagógiailag oly zavaró – forrása.

7. Hatalmas kárt okozott Ortutay azzal, hogy az általa útnak indított szocialista oktatási-nevelési intézményrendszerben arra igyekeztek felnőttekükre felkészíteni a tanulókat, hogy *a kultúrában nincs szerepe a kereszténységnek*

(ha volt valamikor, akkor az éppen káros volt); és azt sulykolták a tanulóba, hogy *a közéletben, a társadalmi életben, a politika világában nincs szerepe, nem lehet szerepe a kereszténységnek* (ha volt valamikor, az káros volt).

8. Végül még egy kétségtelen tény: a színleg kiszagdapárti Ortutay által megalapozott szocialista iskolarendszer nevelte azokat a fiatalokat, akiknek *második és harmadik generációja, mint felnőttek, mint szülők, mint már nagyszülők olyan messze kerültek az Egyháztól. A nyugati országokban is folyt ezekben az évtizedekben a szekularizáció, de ez sehol sem ért olyan magas szintre, mint az egykori szocialista országokban.*

Összegezve: Ortutay Gyula mint vallás- és közoktatásügyi miniszter nagy kárt okozott a Magyar Katolikus Egyháznak azzal,

hogyan hatalmas anyagi értékektől fosztotta meg,

hogyan nagy értékű szellemi-erkölcsi kultúrát közvetítő intézményrendszerétől fosztotta meg,

hogyan számtalan tekintélyes tudós embertől fosztotta meg.

De a legnagyobb kárt kétségtelenül *a lélekben, a lelkekben, generációk lelkében* okozta, máig tartó hatással.⁵⁸

Végkifejlet

Nem tudom, hogy Ortutay Gyula mentségéül szolgál-e, hogy csupán eszköz volt mások kezében? Vajon mentségéül szolgál-e, hogy

mindez ugyanígy történt az összes közép- és kelet-európai szocialista országban, Moszkvából irányítva?

Alighanem lehangoló, sőt talán megalázó is lehetett Ortutay Gyula búcsúja a miniszteri tisztségtől. Egyik legbensőbb barátja, *Tolnai Gábor*, a neves irodalomtörténész ezt írta erről önéletrajzi kötetében:

„1950. február elején Ortutay Gyulát hívatta Rákosi Mátyás. Barátságos közvetlenséggel fogadta, ilyesféle szavakkal: »Nézd Gyula, barátsággal, bizalommal vagyunk irántad, de most egy időre a kardot visszatevesszük a hüvelybe...« Félreállították: már nem volt rá szükségük, a rábízott feladatot elvégezte”⁵⁹ – írta Tolnai, nyilván Ortutay közlése alapján, hitelen.

Sokan mondják manapság: nem kell foglalkoznunk a múlttal, éppen elég feladatot ad a jelen is, még inkább a jövő. Akkor miért idéztem fel Ortutay miniszterségének történetét?

Válaszom a jól ismert, gyakran idézett Santayana-aforizma: „Akik nem ismerik a történelmet, azok arra vannak kárthatva, hogy megismételjék azt.”

Gondolom, közülünk senki sem kívánja, hogy az imént hallottak megismétlődjenek, senki sem kívánja azt – sem magának, sem az Egyháznak, sem az országnak.

JEGYZETEK

1. A jegyzőkönyvlap fakszimiléjét közli Lénárd Ödön: *Erő az erőtlenségben*. Bp., 1994. 263. XIII. tábla
2. Közli Izsák Lajos: *Rendszerváltástól rendszer-váltásig*. Magyarország története 1944–1990. Bp., 1998. 98.
3. Uo. 106–107.
4. 1867-től mindegyik magyar kormányban volt vallás- és közoktatásügyi, azaz vallásügyi és közoktatásügyi miniszter, aki a kormány és az egyházak közötti ügyeket intézte. A minisztérium nevéből akkor került ki a vallásra való utalás, amikor az 1951. május 19-én kihirdetett I. törvény intézkedett – „az állam és a vallásfelekezetek közötti ügyek intézésére” és „a vallásfelekezetek állami támogatása céljára” – az Állami Egyházügyi Hivatal felállításáról, ennek adva át a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium vallási, egyházi ügyekkel kapcsolatos ügyköreit. – Az 1848/1849-i első magyar kormányban is szerepelt vallás- és közoktatásügyi miniszter; megnevezése ekkor Bécsben ez volt: Minister des Cultus und Unterrichts. Innen került át a magyar köznyelvbe a „kultuszminiszter” kifejezés.
5. Ortutay Gyula politikusi pályafutásáról még nem jelent meg elemző kötet. Rövid életrajzát közli Borbándi Gyula: *Magyar politikai pályaképek 1938–1948*. Bp., 1997. 339–341.; adalékok a következő művekben: Lénárd i. m. 186–189., Mészáros István: *Mindszenty és Ortutay. Iskolatörténeti vázlat 1945–1948*. Bp., 1989.; uő.: *A magyar nevelés- és iskola-*

történet kronológiája 996–1996. Bp., 1996. 105–117. (a továbbiakban: Kron).

6. G. Korotkevics szovjet ügynök megbeszélése Péter Gáborral 1947. április 5-én, amelyet Moszkvába jelentett. „... Meglehetősen kiterjedt informátorhálózatot hoztunk létre. Valamennyi politikai pártban vannak embereink. Sikerült beszerveznünk más pártok funkcionáriusait... Minden minisztériumban, sőt az egyházi személyek között is megvannak az embereink.” „*Moszkvának jelentjük...*” *Titkos dokumentumok 1944–1948*. Szerk.: Izsák Lajos, Kún Miklós. Bp., 1994. 170.

Részlet Varga László interjújából, amelyet a Magyar Kommunista Párt egyik vezetőjével, Rákosi közvetlen munkatársával, Vas Zoltánnal készített: „...Vas Zoltán: Minden pártban voltak beépített embereink. Varga László: Kik? Vas Zoltán: A Kisgazdapártból Ortutay földig hajolt előttünk, mint egy csúszómászó. Beépített tagunk volt még Dobi, Z. Nagy, sőt még a Kisgazdapárt külügyi vezetői közül is az egyik! Ezek azután aláásták a Kisgazdapárt követeléseit.” Varga László: *New York-i beszélgetés Vas Zoltánnal 1981-ben*. Magyar Nemzet 1992. október 31.

7. E három intézményt egyesítő tömegmédia-csúcsszerv hivatalos neve: Magyar Központi Híradó Részvénytársaság.

8. A Kisgazdapárt vezetősége egyébként csak hosszas, 1946. december közepétől tartó gyózködés után fogadta el Ortutayt kultuszminiszternek. Elődje, Keresztúry Dezső már 1946. december 6-án lemondott a miniszteri tisztségről, s ügyve-

zetői minőségben látta el az ügyeket 1947. február 14-ig. A témához: Kúnszery Gyula: *Miért bukott meg Keresztúry?* *Új Ember*, 1946. nov. 17.

9. E közfelfogás érdekes tükröződése Kúnszery Gyula verses levele Ortutay Gyulához. *Új Ember*, 1947. április 6.

10. *Szabad Nép* 1947. március 1.; Révai József: *Kétkulacsosság*. *Szabad Nép* 1947. május 15.; Ortutay Gyula: *Fényes, tiszta árnyak*. Bp., 1973. 398.; uő.: *Művelődés és politika*. Bp., 1949. 199.

11. *Dokumentumok a magyar közoktatás reformjáról 1945–1948*. Szerk.: Dancs Istvánné. Bp., 1979. 577. (a továbbiakban: Dok).

12. A püspökkari körlevelet közölte Beke Margit: *Egyházam és hazám II*. Esztergom 1994. 38–42.

13. A *Magyar Kurír* jelentése a tüntetésről: 1947. márc. 21.; beszámoló a baloldali politikai erők szemszögéből: *Délmagyarország* 1947. márc. 20., 21., 22., 23., 25., 30. – A tüntetésről Hamvas Endre csanádi püspök cikke a *Szegedi Kis Újság* márc. 23-i számában; erre válasz a *Délmagyarországban* márc. 25-én. – Ortutay miniszter nyilatkozata a *Hírlap* c. szegedi lap 1947. márc. 30-i számában. – 17 személyt internáltak, egy tanárt átadtak a népgyűlésnek a lapok szerint.

14. Balogh Sándor: *A fakultatív vallásoktatás kérdése és az egyházak (1947 tavasza)*. *Századok*, 1973. 918.

15. Csongrád Megyei Levéltár, Szegedi Tanterületi Főigazgatóság iratai; jelzetük: 3048/1946–47., 3073/1946–47.

16. Uo. – Balogh Sándor idézett tanulmányában említi (928. old.), hogy Ortutay március 21-én

találkozott Mindszentyvel. Ennek megtörténtéről azonban nincs bizonyító adat.

17. *Köznevelés* 1947. április 1. 125–126.; *Művelődés és politika* i. m. 53.

18. Hamvas és Ortutay levélváltása: Dok. 582–586.

19. Piarista Központi Levéltár, Budapest, *Síkbagyatek*, levelek.

20. 1947. ápr. 28. Prímási Levéltár, Esztergom, jelzete: 2920/1947.; idézi Balogh i. m. 934.

21. „Moszkvának jelentjük...” i. m. 159–160., 213., 204.

22. Dok. 573–574.

23. *Szabad Nép* 1947. május 10.

24. Dok. 576.

25. Dok. 617.

26. Jelzete: 439.104/1947. – Az irat fénymásolata a Katolikus Középiskolai Tanáregyesület egykori elnökének, Zibolen Endrének hagyatékából a szerző birtokában.

27. Vida István: *A Független Kisgazdapárt politikája 1944–1947*. Bp., 1976. 343.

28. Rákosi Mátyás: *Válogatott beszédek és cikkek*. Bp., 1955. 180.

29. Ma már széleskörű szakirodalom szól arról, hogy ezekben az években, évtizedekben mit jelentett a szocialista-kommunista pártfrazeológia e szakkifejezése: „az állam és az egyház viszonyának rendezése”. A következőt: a Párt által irányított állami hatóságokkal minden tekintetben a legmesszebbmenőkig lojális egyházi vezetés kikényszerítése; az egyházi vezetők részéről a Párt által megfogalmazott politikai irányok és konkrét napi

ténykedések folyamatos helyeslése írásban és szóban, itthon és külföldön; e pártpolitika hazai és külföldi ellenzőinek nyilvános bírálata és elutasítása; folyamatos – és minél hangosabb – hangoztatása annak a fikciónak, hogy Magyarországon a legteljesebb, minden más országot meghaladó vallásszabadság uralkodik; ugyanakkor a legmélyebb hallgatás az uralkodó párthatalom folyamatos, rejtett és nyílt egyházkorlátozó, vallásellenes ténykedéseiről.

30. *Magyar Statisztikai Évkönyv 1943–1946.* Bp., 1947. 256–266.

31. *Magyar Statisztikai Évkönyv 1937.* Bp., 1938. 291.

32. Kron 93., 96.

33. Kron 100–101.

34. 1945 tavaszán–nyarán a földreform során a katolikus egyház elvesztette közép- és nagybirtokait. De a katolikus népiskolák és tanítóik 1945 előtt sem részesültek a több százezer holdas érseki, püspöki, káptalani földbirtokok jövedelmeiből.

35. E találkozásokról: *Magyar Kurír* 1948. március 20., *Új Ember*, 1948. márc. 28., jún. 13.; Dok. 757.; Mészáros István: *Pannonia Sacra. Mindszenty-tanulmányok.* Bp., 2002. 164–165.

36. *Kis Újság* 1948. április 20. „Jó magyar keresztény polgár, jó magyar demokrata lesz ifjúságunkból az állam iskoláiban” – ígérte az ülésen Ortutay a *Kis Újság* közlése szerint; *Művelődés és politika* i. m. 210.

37. *A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozatai 1944–1948.* Szerk.: Rákosi Sándor és Szabó Bálint. Bp., 1967. 602.

38. *Köznevelés* 1948. május 15. 223.

39. *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások jegyzőkönyvei 1945–1948.* Szerk.: Beke Margit. Köln–Bp., 1996. 335. – A május 29-i püspökkari értekezlet már kijelölte a vallás- és közoktatásügyi miniszterrel tárgyaló küldöttség tagjait is: Czapik Gyula egri érsek, Drahos János esztergomi érseki helynök, Endrédi Vendel zirci apát. Ezen az ülésen Czapik beszámolt arról, hogy előző napon, május 28-án felkereste őt Ortutay miniszter: „A demokrácia mellett való megnyilatkozást követeli. Bár nem tehetjük, mégis jó lenne bizonyos pontokat a legvégső esetre összeállítani.”

40. *Uo.* 338–339.

41. Iskolák visszakérése nem szerepelt a püspöki kar 1950. július 4-i értekezletén elfogadott előterjesztésben, sem a július 12-i tárgyaláson benyújtott javaslatban. A július 12-i állami-egyházi ülésen ezt mondta Rákosi: „...azt ajánlanám a kormánynak a magam részéről, hogy menjen messzebbre, mint a katolikus egyház képviselőinek ez a javaslata... Én azt javaslom – bár ebben a (püspökkari) javaslatban ez nem szerepel –, adjunk vissza a katolikus egyháznak egy sor iskolát...” Czapik érsek: „Hogy visszaadnak egypár iskolát, ez bennünket nem érint különösen, mi ezzel már leszámoltunk, mi ott már nem fogjuk érezni a teljes szabadságot... Mi azért nem állítottuk be a követelésbe az iskolákat, mert nyugodt életet akarunk...” *Az 1950-es egyezmény.* Dokumentumok. Szerk.: Gergely Jenő. Bp., 1990. 107–108., 111.

42. Ortutay a rendfőnökök megnyerésével – szemben a püspökökkel, azok tudta nélkül – még a törvény megszavazása utáni hetekben is

próbálkozott, de sikertelenül. *Püspökkari tanácskozások*. i. m. 379–382., 395., *Fényes, tiszta árnyak* i. m. 395.

43. „1948: XXXIII. törvénycikk a nem állami iskolák fenntartásának az állam által való átvétele, az azokkal összefüggő vagyontárgyak állami tulajdonba vétele és személyzetének állami szolgálatba való átvétele tárgyában.” *Földet, köztársaságot, állami iskolát! Viték a magyar parlamentben 1944–1948*. Szerk.: Balogh Sándor. Bp., 1980. 283–478., 501–509.

44. *Fényes, tiszta árnyak*. i. m. 397.

45. *Művelődés és politika*. i. m. 291–292. – Itt gyezzük meg, hogy a *Független Kisgazdapárt hivatalos pártprogramjaiban nem szerepelt sem a fakultatív hitoktatás, sem az egyházi iskolák államosítása*. L. a Nagy Ferenc által 1945-ben készített pártprogramot, majd ennek 1947-ben átalakított formában érvényes változatát. Vö. Balogh Sándor–Izsák Lajos: *Pártok és pártprogramok Magyarországon 1944–1948*. Bp., 1977. 169–184; 297–310.

46. *Mindszenty-leveleskönyv*. Szerk.: Mészáros István. Bp., 1997. 194. sz.

47. Kron 106. – Az állami hatóságok által eddig még meghagyott, csakis a legszorosabb hitbuzgalmi tevékenységre szorított, ugyanakkor sokfelől támadott iskolai ifjúsági hitbuzgalmi csoportok – *Szívgyárda, Mária-kongregáció* – működése ettől kezdve gyorsan ellehetetlenült.

48. Shvoy Lajos: *Önéletrajz*. Szerk.: Mózessy Gergely. Székesfehérvár, 2002. 92.

49. Kron 112.

50. Kron 113. – 1949. december 20-án tették közzé az 1949. évi 27. törvényt a Magyar Tудо-

mányos Akadémia átszervezéséről. „Országunk, népünk felemelkedése érdekében fel kell használnunk a haladás leghatásosabb eszközeit, ezért olyan központot kell létrehoznunk, amely az elméleti és alkalmazott tudományok fejlesztésével, művelésük tervszerű megszervezésével képes az ország összes tudományos erőit a szocialista társadalom építésének szolgálatába állítani.”

51. *Köznevelés* 1949. október 1., 547. – Ugyanitt a miniszter beszédének befejezése: „Az új tankönyvek jelentősége még abban is megnyilvánul, hogy kulturális felemelkedésünk harcaiba döntő tényezőként kapcsolódik; az élenjáró szovjet kultúra példájával kulturális életünk helyes irányba terelését érjük el azáltal is, hogy ifjúságunk kultúr-szemléletét a marxista–leninista elmélet útjára lendítjük.”

52. A törvényerejű rendelet az 1949 nyarán elfogadott ún. „sztálini alkotmány” 54. §-ára hivatkozva kimondja, hogy „az állam és az egyház különválasztására vonatkozó rendelkezésnek megfelelően a vallásoktatás az iskolákban nem kötelező.” 1949. szeptember 6-án jelent meg a vallás- és közoktatásügyi miniszter rendelete: „Azok a szülők, akik gyermekeik vallásoktatását kívánják, legkésőbb szeptember 15-ig szóban vagy írásban ezt a szándékukat bejelentik.”

53. Nagy tanulmányt írt Ortutay a *Köznevelés* 1949. október 15-i számába „Az orosz nyelvoktatás politikai jelentősége” címmel. Ebben az iskolai, minden tanulóra kötelezően kiterjedő orosz nyelvtanulást „a humánus erkölcs elsajátításának eszközéül” ajánlotta.

54. Kron 116–117., 129.
55. Köznevelés 1949. nov. 15. 619.
56. Köznevelés 1949. dec. 15. 681–682.
57. Magyar Országos Levéltár, jelzete: 276. f. 65. cs. 352. ó. e. 177.
58. E témát részletesen elemző munkáim: *Ateista nevelés iskoláinkban 1950–1990*. Bp. 1996.; *Kimaradt tananyag: diktatúra és egyház. 1945–1990*. I–III. Bp., 1993–1995.; *Mindszenty és Ortutay. Iskolatörténeti vázlat: 1945–1948*. Bp., 1989.; *A katolikus iskola ezeréves története Magyarországon*. Bp., 2000.; *Ismeretlen vértanúk az Esztergom-budapesti Főegyházmegye XX. századi történetében*. Bp., 2000.; „Devictus vincit” *Tanulmányok a Magyar Katolikus Egyház 1945–2000 közötti történetéről*. Bp., 2002.; *Magyar iskola: 996–1996*. Bp., 1997.; *A magyar nevelés- és iskolatörténet kronológiája 996–1996*. Bp., 1996.
59. Tolnai Gábor: *Szóbeli jegyzék*. Bp. 1987. 451–452. – Az 1947–1950 közötti Ortutay-modell egyéb-ként még egyszer érvényesítette a hatalom. Az 1956-os forradalom leverése után Kádár János is felhasználta Ortutayt a régi-új kommunista hatalom megszilárdításában, mint „pártonkívüli”, „független” személyiséget, igen fontos rendteremtő, meggyőző, konszolidáló közéleti tisztségekbe helyezve őt. 1957–1963 között egyszerre három jelentős pozíciót töltött be hat éven át: a Hazafias Népfrent főtitkára, a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem rektora és az Elnöki Tanács tagja volt. 1964-től a Hazafias Népfrent alelnöke.
- Az „Ortutay és a katolikus egyház” témakörébe beletartozik a *Vigilia* című folyóiratban megjelent két közlemény. Az egyik: *Hegyi Béla beszélgetése Ortutay Gyulával* (1975. 2. sz. 91–99. old.). Ebben

szegedi emlékeit idézte fel 1945 előttről. Vallás- és közoktatásügyi miniszteri tevékenységéről nem szólt, illetve erről nem kérdezte a riporter, akinek ez volt a konklúziója: „Tiszta, egyenes beszéd az övé.”

A *Vigilia* 1971. évi 7. száma mint vezércikket közölte Ortutay másfél oldalas írását e címmel: „*A nemzeti egység útján*”. Egy részlete:

„Jogosan mondotta Kádár János Kőbányán: »Az elmúlt négy-öt év vagy hosszabb időszak munkájának, harcának legfontosabb eredményét abban látjuk, hogy erősödött a párt és a tömegek összeforrottsága; létrejött, erősödik a szocialista nemzeti egység; megszilárdult a munkáshatalom, munkás-paraszt államunk, a Magyar Népköztársaság.« Igen, a lényeges éppen az, hogy a *szocialista* nemzeti egységről beszélhetünk – ennek a jó útján járunk, céljaink, módszereink világosak, egyértelműek, a nép erősödő hatalmát szolgálják. Ma már a kommunistáknak nem kell magyarázniok a népfrentpolitika lényegét: párttagot, pártonkívülit, ateistát, hívőt összefogó erejét. A párt vezetését, szövetségi politikáját egész népünk elfogadja... Szocialistává válik a mi népünk...”